

КЛАСИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИЩ, УТВОРЕНИХ ВІД НАЗВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСІБ ЗА ОЗНАКАМИ ЗОВНІШНОСТІ

Ключові слова: лексико-семантична група, ознаки зовнішності людини, класифікація, прізвище

ВСТУП

Поняття зовнішнього вигляду особи традиційно тлумачать як її характерні індивідуальні ознаки, що сприймаються візуально. У сучасній лінгвістиці вивчення зовнішності викликає особливе зацікавлення в аспекті практики іменування людей, що історично сформувалася в межах різних соціокультурних спільнот та зберігає свої закономірності в парадигмі сучасних прізвищ. Так, було спостережено, що деякі елементи зовнішності сукупно з іншими характеристиками слугували надійним підґрунтям для розпізнавання однією особою іншої в межах одного колективу. Спектр таких ознак міг бути досить широким: контури чола людини, форма та розміри її носа, голови, вушних раковин, колір очей, специфіка зросту та статури, особливості ходи й мовлення тощо. Однак з-поміж них найвагоміше ідентифікаційне значення мали лише ті ознаки, яким були властиві відносна стійкість та неповторність, наприклад, якщо вони лишалися незмінними при нормальному розвитку людини впродовж тривалого часу або мали суто індивідуальний характер, були рідкісними, що дозволяло практично безпомилково саме за цією ознакою виокремити конкретну особу з-поміж багатьох її подібних. У зв'язку з цим видається цілком закономірним, що особливості зовнішності повсякчас привертати увагу номінаторів, які обирали найбільш виразну, помітну ознаку денотата та трансформували її назву в особове наймення. Сьогодні значна їх частина зберігається в твірних основах українських прізвищ і може бути реконструйована з обов'язковим врахуванням мотивації іменування.

Пропонована наукова розвідка має на меті окреслити застосовані в ономастичних дослідженнях підходи до систематизації українських прізвищ,

мотивованих лексемами на позначення зовнішності людини, та укласти класифікаційну схему аналізованої лексико-семантичної підгрупи. Реалізація поставленої мети передбачає виконання низки завдань: 1) проаналізувати наявні в науковій літературі сучасні підходи до класифікації ознак зовнішності людини; 2) виявити ознаки, що можуть слугувати критеріями для групування; 3) проаналізувати семантику лексем, відображених в основах прізвищ; 4) упорядкувати антропоніми за групами відповідно до визначених ознак; 5) у межах кожної групи, враховуючи допрізвищеву семантику твірних основ антропонімів, вказати можливий розподіл онімів на типи, підтипи тощо.

Джерельною базою дослідження послуговували прізвища вступників до вищих навчальних закладів України 2017 р. та частково 2010–2016 рр., розміщені у вільному доступі на сайті abit-poisk.org.ua, який використовує інформацію ресурсу ІС „Конкурс“ Міністерства освіти і науки України.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПРОБЛЕМИ

Загалом антропоніми, похідні від назв зовнішнього вигляду людини, тривалий час досліджуються у вітчизняній регіональній ономастиці. Зокрема, варті уваги спостереження в межах комплексних наукових студій українських прізвищ та прізвищевих назв Донеччини, Верхньої Наддністрянщини, Закарпаття, Бойківщини, Лемківщини, Північної Тернопільщини, Північного Лівобережжя, Гуцульщини, Розточчя, Правобережного Побужжя, Полтавщини, Лубенщини, Кіровоградщини, Опілля, Буковини, Наддніпрянини. У них описано лексику на позначення зовнішності, яка мала здатність до антропонімізації, визначено її продуктивність у творенні онімів, окреслено можливі причини використання мовцями саме таких назв. Однак докладний аналіз цієї лексико-семантичної групи дозволив виявити деякі факти, які потребують уваги. Так, доречно зазначити, що в межах класифікаційної схеми, побудованої на лексико-семантичному групуванні твірних основ прізвищ, антропоніми, основи яких містять інформацію про особливості зовнішності денотата, усі дослідники уналежують до групи категорії *nomina personalia*. Означена група має декілька варіантів назви, що більшою чи меншою мірою конкретизує специфіку антропонімійної номінації, при цьому всі автори вдаються до поняття «зовнішні ознаки»: „Назви осіб за зовнішніми ознаками“ (Бабій, 2007, с. 38), „Прізвищеві назви та прізвища, в основах яких відображені назви на позначення осіб за їхніми зовнішніми ознаками“ (Блажчук, 2008, с. 76), „Назви людей за зовнішніми ознаками“ (Булава, 2005, с. 74), „Прізвища, похідні від назв осіб за їх зовнішніми ознаками“ (Новікова,

2008, с. 69), „Прізвища, основи яких указують на зовнішні ознаки людей“ (Падалка, 2009, с. 48). У цьому питанні дотримуємося думки, що поняття *зовнішні ознаки людини* є недостатньо точним. У „Словнику української мови“ в 11-и томах (1970–1980) зафіксовано, що ознакою є риса, властивість, особливість кого-, чого-небудь (Білодід, V, с. 655). Поняття *зовнішній* своєю чергою тлумачиться як обернений назовні; розміщений, розташований, перебуває і т. ін. зовні, на поверхні чого-небудь або пов’язаний з виглядом, формою кого-, чого-небудь, або який впадає в очі з першого погляду; видимий (Білодід, III, с. 676). Комбінуючи їх, зовнішню ознаку визначаємо як видиму рису, властивість або особливість чого-небудь, розташовану зовні, на поверхні чого-небудь, пов’язану з виглядом, формою. У такому розумінні зовнішня ознака здебільшого корелює з анатомічною ознакою, адже саме під час опису конституційних характеристик людини визначається розмір, форма, розташування елементів тіла, які одразу є помітними та очевидними. Такий підхід обмежує, адже дозволяє включити до групи „Прізвища, похідні від назв осіб за їх зовнішніми ознаками“ лише ті оніми, антропооснови яких вказують на статуру та особливості окремих органів тіла денотата, а також, можливо, його зріст, стать. Значно більші можливості в цьому аспекті має поняття «зовнішність людини», яким позначають зовнішній вигляд людини як сукупність характерних особливостей, що створюють відповідне враження (Білодід, V, с. 655), образ. У такому разі можемо говорити про вік, стать, загальний стан здоров’я людини, що мають певне вираження, прояв у зовнішності, можуть індивідуалізувати людину на тлі інших, легко сприймаються зором, а також про функціональні ознаки, які мають ідентифікаційне значення та відображають особливості ходи, мовлення тощо людини, супутні ознаки зовнішності (головний убір, одяг, взуття тощо). Саме тому вважаємо доцільним говорити про групу прізвищ, в основах яких відображені назви на позначення осіб за ознаками зовнішності. Сумнівним вважаємо варіант назви „Прізвища, утворені від прізвиськ за назвами фізичних ознак людини“, запропонований І. Ільченко (Ільченко, 2003, с. 112–120), адже поняття *фізичні ознаки людини* суперечить тим онімам, які були зараховані до цієї групи. Наприклад, дослідниця уналежнила до цієї групи прізвища, мотивовані особливостями одягу, що не є фізичною ознакою людини.

Увагу привертають також різні методи роботи з онімним матеріалом. Деякі ономасти лише констатують існування прізвищ такого типу в антропоніміконі того чи іншого регіону, оминаючи питання їхньої типологізації. Прикладом можуть послугувати дисертаційні праці Л. Кравченко „Антропонімія Лубенщини“ (2002) та Л. Ящук „Антропонімія Житомирщини XVI–XVII ст.“ (2008), у яких було укладено перелік прізвищ такого типу та сконцентровано увагу на поясненні етимології лексем, збе-

режених у їхніх антропоосновах (Кравченко, 2002, с. 40–41; Ящук, 2008, с. 150–153).

В інших ономастичних працях спостерігаємо не лише опис прізвищ такого типу, але й спроби упорядкувати їх за лексико-семантичними підгрупами. Кількість таких підгруп, їхні назви та змістове наповнення варіюються, проте докладний аналіз дозволив виявити певні тенденції. Так, ономасти одностайні, що до цієї групи слід обов'язково зараховувати прізвища, антропооснови яких вказують на особливості волосся, рис обличчя, інших частин тіла денотата¹. Друга підгрупа, яка знайшла відображення в усіх досліджених класифікаціях, — прізвища, похідні від лексем на позначення зросту людини. Так само часто дослідники виокремлювали підгрупи онімів, в основах яких зафіксовано назви фізичних вад особи та її вік². У межах більшості класифікацій спостерігаємо прізвища, які зберігають інформацію про вагу/повноту першоносія³. Рідше науковці зараховували до цієї групи оніми, антропооснови яких характеризують загальний зовнішній вигляд особи, її привабливість чи потворність⁴. Поодинокими є випадки, коли ономасти уналежнювали до неї прізвища, в основах яких відображені назви на позначення осіб за силою⁵, станом здоров'я⁶, а також особливостями одягу⁷. Водночас такі підгрупи, як „Назви людей за охайністю в зовнішньому вигляді, одязі“, „Назви, що характеризують людину за особливостями ходи“, „Назви, які вказують на стать“ є індивідуальними підходами ономастів, доцільність виокремлення яких викликає певні сумніви. Окремо також слід звернути увагу на підгрупу онімів, виділену Н. Рульовою⁸ та Ю. Бабій⁹ за

¹ Ці підгрупи виокремлюють Ю. Бабій (2007, с. 38–40), Ю. Блажчук (2008, с. 76–79), Н. Булава (2005, с. 74–82), І. Льченко (2003, с. 112–120), Ю. Новикова (2008, с. 69–76), Р. Падалка (2009, с. 48–50), Н. Рульова (2004, с. 88).

² Означені підгрупи виділили Ю. Бабій (2007, с. 38–40), Ю. Блажчук (2008, с. 76–79), Н. Булава (2005, с. 74–82), І. Льченко (2003, с. 112–120), Ю. Новикова (2008, с. 69–76), Р. Падалка (2009, с. 48–50).

³ Цю підгрупу запропонували Ю. Бабій (2007, с. 38–40), Ю. Блажчук (2008, с. 76–79), Н. Булава (2005, с. 74–82), І. Льченко (2003, с. 112–120), Ю. Новикова (2008, с. 69–76).

⁴ Цю підгрупу виділили Ю. Блажчук (2008, с. 76–79), Н. Булава (2005, с. 74–82), І. Льченко (2003, с. 112–120), Ю. Новикова (2008, с. 69–76).

⁵ Означена підгрупа зафіксована у дослідженнях Ю. Блажчук (2008, с. 76–79), Н. Булава (2005, с. 74–82), І. Льченко (2003, с. 112–120).

⁶ Цю підгрупу запропонували Ю. Бабій (2007, с. 38–40), Н. Булава (2005, с. 74–82).

⁷ Цю підгрупу виокремили Ю. Блажчук (2008, с. 76–79), Н. Булава (2005, с. 74–82), І. Льченко (2003, с. 112–120).

⁸ Одну з трьох підгруп складають антропоніми, в основу яких покладено ознаку кольору волосся або шкіри (Рульова, 2004, с. 88).

⁹ Дослідниця прізвищ Середньої Наддніпрянщини Ю. Бабій запропонувала окрему підгрупу „Назви осіб за кольором волосся, шкіри, обличчя“ у межах групи прізвищ, мотивованих назвами ознак зовнішності людини (2007, с. 38–40).

кольором волосся, шкіри тощо іменованого. На нашу думку, колір є такою самою розрізнявальною ознакою, як форма чи розмір, тож постає питання про доречність формування окремої підгрупи для таких онімів. Означене актуалізує розроблення класифікаційної схеми аналізованої лексико-семантичної підгрупи українських прізвищ.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Для обґрунтування теоретичних засад типології українських прізвищ, мотивованих назвами зовнішності, вважаємо за необхідне звернутися до напрацьованих іншої сфери людської діяльності, яка найчастіше використовує у своїй практиці методи формування суб'єктивного портрета особи для її ототожнення, — габітології. Центральним поняттям цього розділу криміналістики є зовнішність людини як сукупність характеристик, які сприймаються візуально, створюють відповідне враження. Такі елементи в сучасній практиці отримали назву *ознака зовнішності*. Вона розглядається як зовнішній прояв властивостей людського вигляду через конкретне вираження за розмірами, формами, кольорами тощо. Саме за ознаками зовнішності людину можна описати, а в подальшому ототожнити. При цьому для антропонімійної номінації, так само як для формування суб'єктивного портрета в криміналістиці, значущість може мати як сукупність ознак, так і одна прикметна ознака. Наприклад, у зафіксованих матеріалах трапляються прізвища, похідні від назв людини, які акумулюють одразу кілька характеристик: *Дирда* < *дирда* 'висока на зріст, із довгими ногами неповоротка людина' (Чучка, 2005, с. 197). В ономазіології використовується термін мотиваційна ознака, яку тлумачать як об'єктивну притаманну самій реалії, зумовлену її об'єктивними властивостями, що обирається довільно з усієї сукупності ознак.

Відповідно до криміналістичної теорії ідентифікації людини загальноприйнятою є диференціація ознак зовнішності за принципом належності до людського організму на власні та супутні. Власними вважають ті елементи та ознаки зовнішності людини, які виявляються в процесі її життєдіяльності. Ідеться передусім про ті індивідуальні характеристики, які особа не може легко змінити, оскільки вони є невід'ємною її частиною. Прикладом можуть слугувати елементи й ознаки будови тіла людини, або елементи, притаманні зовнішньому вигляду людини. На сьогодні в науковій літературі існують різні підходи до класифікації власних ознак. Зокрема Е. Зуєв виокремлює загально-фізіологічні, анатомічні та функціональні ознаки, Ю. Дубягін — загально-фізичні, анатомо-морфологічні та функціональні ознаки, І. Пантелеев — анатомічні та функціональні (Біленчук, 2001,

с. 201). У цьому питанні дотримуємося традиційного в юридичній практиці поділу на загальнофізичні (характеризують зовнішність людини загалом), анатомічні (характеризують будову тіла та окремих його частин) та функціональні (виявляються в русі), проте адаптуємо кожну категорію до специфіки ономастичного матеріалу. Також до цієї групи зараховуємо супутні ознаки зовнішності, які доповнюють портретну характеристику людини (одяг, взуття, різноманітні предмети тощо). Попри те, що їх можна відносно легко змінити, вони так само мають певне ідентифікаційне значення.

Проаналізувавши зібраний онімний матеріал виокремлюємо такі групи:

1. Українські прізвища, похідні від назв загальнофізичних ознак зовнішності людини. До цієї групи зараховуємо прізвища, мотивовані назвами загальних біологічних (стать і вік) характеристик людини, а також стану здоров'я іменованого (хворий, здоровий). На відміну від криміналістичної теорії під час формування складу цієї групи не беремо до уваги соціально-територіальні та популяційні особливості. Пояснюємо це тим фактом, що інформацію про етнічну належність особи найчастіше зберігають відетнонімні прізвища, трансформовані із прізвиськ, давність виникнення яких, а також відсутність достовірних відомостей про ситуацію номінації не дозволяють абсолютно впевнено дати відповідь на питання про мотиви їхнього творення. Наприклад, на сьогодні фактично неможливо точно встановити, яку саме мотиваційну ознаку обрав мовець для іменування особи *Циганом*: етнічну належність іменованого або зовнішню подібність до представників цього народу (смаглява шкіра, темне волосся, характерний строкатий одяг тощо). У таких ситуаціях надаємо перевагу відетнонімому походженню прізвища *Циган*.

Винятком можуть бути лише поодинокі приклади номінації: так відомий на початку ХХ ст. одеський злодій Мішка Япончик (Мойше-Яків Вольфович Винницький) за однією із версій отримав своє прізвисько через характерний розріз очей, а не через етнічну належність. Згадки про це містяться в деяких писемних джерелах, зокрема в спогадах його друзів та сучасників (Савченко, 2000, с. 131). Зауважимо також, що відетнонімні прізвища найвірогідніше утворювалися тоді, коли номінатор мав інформацію про походження людини або знав факти, пов'язані з її перебуванням в інших місцевостях (військова служба, тюремне ув'язнення тощо), і значно рідше з орієнтацією на зовнішність. У зв'язку з цим, пропонуємо розглядати відетнонімні прізвища окремо в межах групи „Прізвища, в основах яких відображені назви на позначення етнічної належності особи“.

Отже, у складі першої підгрупи виокремлюємо:

а) прізвища, утворені від назв на позначення віку та статі особи. За нашим спостереженням, лексеми в основах таких прізвищ найчастіше містять

одночасно вказівку на стать та вік (наприклад, *бахур* ‘хлопчик, дитина’, *отрок* ‘хлопець-підліток’, *муж* ‘чоловік у зрілому віці’), тоді як інформація про суто вік (*верстак* ‘ровесник’, *малолітка* ‘неповнолітній’) трапляється рідше. Саме тому вважаємо за необхідне узалежнити вік та стать як мотиваційні ознаки в одній підгрупі.

Незважаючи на те, що вік є змінною категорією, до того ж не характеризується рідкістю чи унікальністю, чимало прізвищ мотивовано лексемами, семантика яких пов'язана з різними віковими групами: дитячий вік, підлітковий вік, юнацький вік, зрілий вік, старечий вік. Можемо припустити, що в деяких випадках увагу номінатора могла привернути невідповідність віку людини її зовнішності (особа виглядала молодшою чи старшою) або поведінці, наприклад: — *Бачиш, вуйку, танцюєси, як двадцятилітній молодець, а ти вже себе в діди записав* (Білодід, IV, с. 785). У досліджуваних матеріалах зафіксовано низку таких прізвищ:

**Бахур*¹⁰ (*Бахуревич, Бахурець*) < *бахур* ‘хлопчик, дитина’ (Грінченко, I, с. 34), ‘хлопчисько, єврейська дитина’ (Мельничук, I, с. 153);

**Верстак* < *верстак* ‘ровесник’ (Грінченко, I, с. 137);

**Дід* (*Дідок, Дідус, Дідусенко, Дідусь*)¹¹ < *дід* ‘чоловік похилого віку’ (Білодід, II, с. 299); ‘батько матері або батька; стара людина; жебрак’ (Мельничук, II, с. 86);

Легінь < *легінь* ‘парубок’ (Грінченко, II, с. 350); ‘юнак, парубок’ (Мельничук, III, с. 209);

Малеча (*Малечко*) < *малеча* ‘маленькі діти; молодші школярі’ (Білодід, IV, с. 606);

Малолітко < *малолітка* ‘неповнолітній’ (Грінченко, II, с. 401), *малоліт* ‘дитина, підліток, неповнолітній’ (Сорокалетов, XVII, с. 333);

**Молодець* < *молодець* ‘юнак, хлопець’ (Грінченко, II, с. 441), ‘молода неодружена людина, парубок’ (Білодід, IV, с. 785);

**Муж* (*Муженко, Мужило*) < *муж* ‘чоловік у зрілому віці’ (Даль, II, с. 363);

Отрок (*Отроков*) < *отрок* ‘хлопець-підліток’ (Білодід, V, с. 810), ‘дитина; кмітливий, спритний підліток; юнак або дівчина’ (Сорокалетов, XXIV, с. 296);

¹⁰ Знаком * позначаємо прізвища, в антропоосновах яких наявні багатозначні лексеми, а отже, прізвища можуть співвідноситися з декількома лексико-семантичними розрядами (наприклад, зовнішність людини та риси її характеру) або різними підгрупами в межах однієї лексико-семантичної групи (наприклад, зріст людини та її статура). У такому разі наводимо лише одне значення.

¹¹ У дужках зазначаємо зафіксовані в матеріалах прізвища, що належать до одного прізвищового гнізда.

Парубок (*Парубенко, Парубець, Парубцов, Прубченко*) < *парубок* 'молодий чоловік; юнак' (Білодід, VI, с. 80); 'молодий чоловік, юнак; нежонатий чоловік' (Мельничук, IV, с. 300);

**Пахолук* < *пахолок* 'хлопчик, хлопець' (Грінченко, III, с. 103); 'слуга, хлопчик' (Мельничук, IV, с. 321);

Сороколїт < *сороколїтний* 'віком сорок років' (Білодід, IX, с. 463), *сороколїтка* 'стара дїва' (Сорокалетов, XL, с. 22);

**Старий* (*Старенький, Старик, Стариченко, Старїк, Старїков, Старух, Старухїн, Старушенко, Старушик, Старушико*) < *старий* 'який прожив багато років, який досяг старості; протилежне молодий', 'людина, що прожила багато років' (Білодід, IX, с. 654);

**Флекей* < *флекев* 'парубок' (Грінченко, IV, с. 378);

**Хлопонїн* < *хлоп* 'чоловік, мужчина, хлопець' (Білодід, XI, с. 83–84), 'селянин, чоловік, мужчина' (Мельничук, VI, с. 182);

Шугай (*Шугайленко, Шугайло*) < *шугай* 'парубок, молода людина' (Грінченко, IV, с. 517);

Юнак < *юнак* 'чоловік, який ще не досяг зрілості; молодий чоловік' (Білодід, XI, с. 613).

б) прїзвища, утворені від назв, які характеризують стан здоров'я людини.

Оскільки стан здоров'я вважається динамічним процесом, мовець міг використати таку мотиваційну ознаку тоді, коли показники мали виражений зовнішній прояв, були помітними, а також достатньо тривалими в часі (особа мала хронічні захворювання або, навпаки, вирізнялася на тлі інших міцним здоров'ям).

До цієї підгрупи зараховуємо прїзвища, в основах яких збережені лексеми, які вказують на міцне здоров'я іменованого:

Бузланов < *бузлан* 'велика, здорова людина' (Сорокалетов, III, с. 256);

Дебелий < *дебелий* 'міцної будови тіла; повний, здоровий' (Білодід, II, с. 228);

**Дужий* (*Дуженко*) < *дужий* 'фізично здоровий, не хворий' (Білодід, II, с. 433);

Здоровий (*Здоров, Здоровець, Здоровик, Здоровїй, Здоровко, Здоровцов*) < *здоровий* 'який має здоров'я; протилежне до хворий', 'нехвора людина' (Білодід, III, с. 546);

Кріпкий < *крїпкий* 'здоровий, сильний' (Грінченко, II, с. 309);

**Моцак* < *моцак* 'силач' (Білодід, IV, с. 814), 'силач; міцне яйце, биток; міцний тютюн' (Мельничук, III, с. 487).

Хворобливий стан людини характеризують такі прїзвиська в основах прїзвищ:

**Болілий* < *болілий* 'хворий, нездоровий, хворобливий' (Сорокалетов, III, с. 73);

**Марний* < *марний* 'худий, хворий на вигляд' (Грінченко, II, с. 406);

Недужий (*Недужко*) < *недужий* 'хворий', 'безсилий' (Грінченко, II, с. 546);

**Слабий* < *слабий* 'хворий' (Грінченко, IV, с. 148).

2. Українські прізвища, похідні від назв анатомічних ознак зовнішності людини. До цієї підгрупи зараховуємо оніми, у яких первинна семантика твірних основ окреслює особливості зросту, зовнішньої будови тіла та скелета людини, окремих органів. При цьому прізвища, мотивовані назвами фізичних вад, уважаємо за потрібне згрупувати окремо, враховуючи не лише локалізацію патології, але й характер (розлад функції органу, його повна відсутність тощо). У межах пропонованої розвідки їх не подаємо.

а) прізвища, утворені від назв на позначення зросту людини.

Прізвища, пов'язані із зростом особи, дозволяють говорити про те, що увагу мовців привертала однаковою мірою як надто високі, так і дуже низькі люди. При цьому очевидною є суб'єктивність такої оцінки, адже незвичайні показники зросту визначалися порівняно із типовими для певного колективу. Маємо на увазі те, що на відміну від сучасної науки, яка оперує цифровими значеннями антропометричних ознак, тодішні мовці орієнтувалися на «середній» зріст представників своєї спільноти. За таких умов будь-які відхилення у бік збільшення або зменшення одразу могли послугувати мотивом для номінації такої особи.

Назви на позначення високого зросту людини широко відображені в таких прізвищах:

**Бардадим* (*Бардадимов*) < *бардадим* 'росла людина, здоровило' (Мельничук, I, с. 141);

Бреус < *бреус* 'людина високого зросту та незграбна' (Грінченко, I, с. 96); 'незграбна, нетактовна, велика на зріст людина' (Мельничук, I, с. 253);

Варлига (*Варлигін*) < *варлиган* 'людина дуже високого зросту; велетень' (Сорокалетов, IV, с. 55);

Велет (*Велетик*, *Велетнюк*) < те саме, що *велетень* 'величезного зросту і сили людина в народних повір'ях і легендах', 'людина, що виділяється серед інших дуже великим ростом' (Білодід, I, с. 318); 'дуже великий' (Мельничук, I, с. 346);

Вергела < *вергела* 'іронічне прізвисько високої людини' (Мельничук, I, с. 352);

**Верзилов* < *верзила* 'здоровань' (Мельничук, I, с. 352), *верзил* 'дуже висока людина, верзила' (Сорокалетов, IV, с. 146);

Високий (Височин) < *високий* 'який має велику відстань знизу вгору; протилежне до низький', 'який має висоту, більшу від звичайної, середньої' (Білодід, I, с. 492);

Гагало (Гагалович, Гагалюк) < *гагал* 'людина високого зросту' (Сорокалетов, VI, с. 87);

Горгальов < горголя 'висока людина' (Мельничук, I, с. 563);

Дирда < дирда 'висока на зріст, із довгими ногами неповоротка людина' (Чучка, 2005, с. 197);

**Довгий (Довгай, Довгалець, Довгалюк, Довгаль, Довган, Довганенко, Довганик, Довганич, Довганюк, Довгань, Довгаи)* < *довгий* 'високий на зріст (про людину)' (Білодід, II, с. 330);

**Левенець < левенець* 'високий, дужий юнак' (Білодід, IV, с. 459), 'людина дуже високого зросту; верзила' (Сорокалетов, XVI, с. 307);

**Ломака < ломака* 'людина високого зросту' (Грінченко, II, с. 376);

Могіш (Могош) < фонетична видозміна угорського прізвища *Magas* від *tagas* 'високий на зріст' (Чучка, 2005, с. 393);

Рослий (Рослик, Росляк, Росляков) < *рослий* 'високий на зріст (про людину)' (Білодід, VII, с. 883).

Назви, що вказують на низький зріст людини, послугували основою для виникнення таких прізвищ:

**Гнипа < гнип* 'низька на зріст людина' (Чучка, 2005, с. 177);

**Карлик < карлик* 'неприродно мала на зріст людина; ліліпут, недоросток, куцак, куцан' (Білодід, IV, с. 107);

Кармалак, Кармаліта, Кармелюк, Курмельов — мотивоване незбереженим у слов'янських мовах апелятивом, семантику якого розкривають лексеми в споріднених слов'янських мовах, зокрема білоруське *курмель* 'людина малого зросту', російське діалектне *карамель* 'про дівчину або жінку невеликого росту' (Єфименко, 2003, с. 49);

Ковтюх < ковтюх 'карлик' (Грінченко, II, с. 262);

Коротун < коротун 'низькоросла людина; куцан' (Білодід, IV, с. 300);

Коротуха < коротуха 'низькоросла жінка' (Грінченко, II, с. 288);

**Кургузов < кургузик* 'малоросла людина, коротун' (Сорокалетов, XVI, с. 115);

Куриндаш < куриндиш 'людина низького зросту, коротун' (Сорокалетов, XVI, с. 150);

Кутиркін < кутирка 'маленька дівчинка; дівчина маленького зросту' (Сорокалетов, XVI, с. 176);

**Куций (Куценко) < куций* 'низького зросту, малий' (Білодід, IV, с. 422);

**Малий (Маленко, Маленчук, Маленький, Малиш, Малишев, Малишенко, Малишкін, Малишко, Малишняк, Малишок, Малюк)* < *малий* 'невисокий, низький' (Білодід, IV, с. 606);

Пижик < *пижик* 'низка на зріст людина' (Чучка, 2005, с. 446);

Скуртул < румунське *skurtul* 'короткий' (Редько, 1966, с. 188).

б) прізвиська, утворені від назв на позначення будови тіла (статури). Незважаючи на те, що ступінь повноти людини є змінною характеристикою, до того ж неунікальною, ця мотиваційна ознака досить часто обиралася мовцями для іменування, адже надмірна худорлявість чи огрядність завжди виразно виділяли особу на тлі інших, привертала увагу.

Вказівку на сухорляву статуру людини мають такі українські прізвиська:

**Сухий* < *сухий* 'худий, сухорлявий' (Білодід, IX, с. 864);

Сухоробрий (*Сухоробрик*, *Сухоробриков*, *Сухоробров*) < *сухоробрий* 'кістлявий, з випнутими ребрами; дуже худий' (Білодід, IX, с. 869).

Деякі антропооснови прізвиськ зберегли інформацію про худорлявість іменованого:

Кащей (*Кащеєв*) < *кощавий* 'сухорлявий, худий, кістлявий' (Білодід, IV, с. 318);

**Худий* (*Худашов*, *Худенко*, *Худяк*, *Худяков*) < *худий* 'який має виснажене, тонке, сухорляве тіло', 'худорлява, виснажена людина' (Білодід, XI, с. 166); 'не товстий; пісний; убогий; (рідко) поганий' (Мельничук, VI, с. 219).

Осіб, які мали повнувату будову тіла, характеризували такі прізвиська:

**Бобряк* (*Бобряшов*) < *бобря* 'товстенька, кругленька людина (але не карапуз)' (Сорокалетов, III, с. 38);

**Круглий* (*Кругленко*, *Кругленя*, *Круглик*, *Круглик*, *Круглій*, *Круглік*, *Кругліков*, *Круглов*, *Кругляк*, *Кругляков*, *Круглянко*, *Кругляченко*) < *круглий* 'гладкий, опасистий' (Білодід, IV, с. 368);

**Пишний* (*Пишка*) < *пишний* 'повний, розповнілий (про людину, її фігуру, частини тіла)' (Білодід, VI, с. 372);

Повненький < *повненький* 'в міру товстий, округло-пухлий' (Білодід, VI, с. 681);

**Пухкий* < *пухкий* 'досить повний, з округлими формами, рисами (про людину, її обличчя, тіло)' (Білодід, VII, с. 408);

У матеріалах також зафіксовано низку прізвиськ, мотивованих лексемами із семантикою 'гладкий, огрядний, товстий':

**Балябін* < *баляба* 'жартівливе прізвисько огрядної людини' (Сорокалетов, II, с. 90);

**Батан* (*Батанін*, *Батанов*, *Батанцев*) < *батан* 'прізвисько товстої людини' (Сорокалетов, II, с. 141);

**Бубенько* < *бубень* 'про товсту ледачу людину' (Сорокалетов, III, с. 233);

**Гладкий* (*Гладких*, *Гладкевич*, *Гладкій*, *Гладков*, *Гладун*, *Гладунов*) < *гладкий* 'жирний, повний, товстий' (Грінченко, I, с. 287);

**Годований* < *годований* 'відгодований, гладкий' (Білодід, II, с. 104);

**Жирний* < *жирний* 'відгодований, жирний' (Грінченко, I, с. 485);

**Курдюков* < *курдюк* 'про товстуна' (Сорокалетов, XVI, с. 117);

Курдюмов < *курюм* 'товстозадий' (Сорокалетов, XVI, с. 117);

**Натоптаній* < *натоптаній* 'міцної будови, повний, гладкий (про людину)' (Білодід, V, с. 215);

Пузан (*Пузаков, Пузанков, Пузанов, Пузань, Пузатко, Пузач*) < *пузань* 'чоловік з великим животом; товстий чоловік' (Білодід, VIII, с. 358);

**Ситий* < *ситий* 'про людей, тварин: жирний, товстий, огрядний, вгодований' (Грінченко, IV, с. 123);

**Товстий* (*Товстенко, Товстига, Товстик, Товстун, Товстюк, Товстяк, Толстенко, Толстий, Толстих, Толстов, Толстяк*) < *товстий* 'ситий, гладкий, з тілом, що має більшу, ніж звичайно, повноту (про людину) або вгодованість (про тварину)' (Білодід, X, с. 166);

**Череватий* (*Черевайко, Черевань, Череватенко, Череватов, Череватюк, Черевач, Черевашко*) < *череватий* 'який має велике черево' (Білодід, XI, с. 302), 'з великим животом, пузатий' (Грінченко, IV, с. 454).

в) прізвища, утворені від назв на позначення різних частин тіла людини.

До цієї підгрупи уналежнюємо українські прізвища, твірні основи яких зберігають інформацію про особливості різних частин тіла іменованого, зокрема ті, що стосуються розміру, форми, кольору, розташування. На відміну від попередніх мотиваційних ознак, аналізовані анатомічні характеристики є відносно сталими, особливо ознаки обличчя, адже чоло, ніс, вушні раковини мають кістково-хрящову основу (тканини є менш стійкими).

Аналіз зафіксованих прізвищ дозволив виділити такі групи:

— прізвища, похідні від назв на позначення голови. Прикметно, що семантика лексем в основах прізвищ цього типу пов'язана лише з розміром. Так, назви людей із великою головою відображені в прізвищах:

Башура (*Башуров*) < *башур* 'прізвисько людини з великою головою' (Сорокалетов, II, с. 166);

**Головатий* (*Голованчук, Голованя, Головань, Головатенко, Головач, Головачук, Головка, Головчук, Головятенко*) < *головатий* 'з великою головою, головатий' (Грінченко, I, с. 302);

Твірна основа прізвища **Головка* свідчить про те, що іменований, імовірно, мав невеликі розміри голови;

— прізвища, похідні від назв на позначення волосся. У межах цієї підгрупи виокремлюємо назви, пов'язані із волоссям, через конкретне вираження за:

розміром (довжиною):

Косатий < *косатий* 'з довгими косами' (Грінченко, II, с. 290);

Патлатий (*Патлатенко, Патлатюк*) < *патлань* 'людина з довгим волоссям' (Грінченко, III, с. 101);

Стрига (*Стиргуль, Стиргунков, Стригальов, Стригун, Стригуненко, Стригунов*) < *стрига* 'низько підстрижений' (Грінченко, IV, с. 215);

Чуприна < *чуприна* 'волосся на голові людини, довге волосся попереду чи на маківці голови' (Грінченко, IV, с. 478);

численністю (густотою):

Волохатий (*Волохай, Волохань*) < *волохатий* 'оброслий, покритий густим волоссям' (Білодід, I, с. 733);

Лисий (*Лисак, Лисан, Лисанець, Лисаник, Лисанов, Лисанюк, Лисенко, Лисюк, Лисяк, Лисяков*) < *лисий* 'людина з лисиною або без волосся на голові' (Білодід, IV, с. 489);

Плішивий < *плішивий* 'той, хто має плішину на голові (звичайно на тім'ї); лисий' (Білодід, VI, с. 587);

формою:

Кудрявий (*Кудрявцев, Кудрявченко, Кудрявих, Кудрявець, Кудряшов*) < *кудрявий* 'кучерявий' (Грінченко, II, с. 319);

кольором:

**Балан* < *балан* 'білявий хлопець' (Мельничук, I, с. 124);

**Білун* (*Білуник*) < *білун* 'блондин' (Чучка, 2005, с. 68);

Білокур (*Білокурець, Білокуров*) < *білокудрий* 'білокурий' (Сорокалетов, II, с. 221);

**Белиш* (*Белишев*) < *белиш* 'прізвисько білокурої людини' (Сорокалетов, II, с. 234);

Сивий (*Сивенький*) < *сивий* 'людина, волосся якої втратило своє забарвлення, стало білим, срібlistим' (Білодід, IX, с. 153);

Смоляний (*Смолько*) < *смоляний* 'дуже чорний і блискучий (про волосся)' (Білодід, IX, с. 416);

**Срібний* < *срібний* 'сивий, із сивиною' (Білодід, IX, с. 621);

Чорноволосов < *чорноволосий* 'чорноволосий' (Грінченко, IV, с. 471);

зачіскою:

Аблясов < *абляс* 'обголена людина; плішивий чоловік' (Сорокалетов, I, с. 190);

Буклей < *букля* 'завиті кільцями пасма волосся' (Білодід, I, с. 252);

Вихор < *вихор* 'природно закручене витком пасмо волосся, яке стирчить догори; волосся, яке лежить або збилося окремим пасмом' (Білодід, I, с. 534);

Ковтун (*Ковтуненко, Ковтунець, Ковтунович, Ковтуняк, Колтунік, Колтунов, Колтунович, Колун*) < *ковтун* 'жмут збитого волосся' (Грінченко, II, с. 262);

Косматенко < *косматій* 'з розкуйовдженим, розкошланим волоссям' (Білодід, IV, с. 316);

Кошлатий (*Кошла, Кошлай, Кошлань*) < *кошлатий* 'з поплутаним, відстовбурченим волоссям' (Білодід, IV, с. 316);

Кудла < *кудла* 'кудлата голова; жінка з кудлатою головою' (Білодід, IV, с. 385; Мельничук, III, с. 124); те саме, що *кудлатка* 'про людину з незачесаним волоссям' (Сорокалетов, XVI, с. 12);

Кудлай (*Кудлаєнко, Кудлак, Кудласевич, Кудлатий, Кудлач*) < *кудлай* 'людина із скуйовдженим волоссям' (Грінченко, II, с. 319);

Кучматий (*Кучма, Кучмак, Кучман, Кучманич, Кучмара, Кучмаренко, Кучмасов, Кучмаш*) < *кучматий* 'з кошлатим волоссям' (Білодід, IV, с. 424);

Пелехатий (*Пелехан, Пелехань, Пелехач*) < *пелехатий* 'волохатий' (Грінченко, III, с. 106);

Чуб (*Чубенко, Чубик*) < *чуб* 'волосся на голові у людини; довге пасмо волосся на голеній голові, що звисає над лобом' (Білодід, XI, с. 371);

— прізвища, похідні від назв на позначення обличчя. Подібно до попередньої підгрупи, у складі аналізованої фіксуємо прізвище *Мармизко*, утворене від апелятива мармиза, тобто обличчя (Білодід, IV, с. 630). Інші антропоніми є мотивовані назвами, пов'язаними із обличчям, через конкретне вираження за:

розміром: *Морда* (*Мордак, Мордань, Мордатенко, Мордач, Мордачов, Мордашко, Мордашов, Мордик, Мордюк*) < *мордатий* 'із товстим, широким обличчям' (Білодід, IV, с. 801);

специфічними ознаками:

наявність/відсутність вусів, їх форма, колір:

Вус (*Вусик, Ус, Усенко, Усик, Усік*);

Усатий (*Усатенко*) < *вусатий* 'який має вуса' (Білодід, I, с. 788);

Безус (*Безусенко, Безусяк*) < *безус* 'людина, яка не має вусів' (Грінченко, I, с. 47);

Кривоус < *кривоус*, тобто людина, яка має криві, вигнуті, покручені вуса;

Крутоус < *крутоус*, тобто людина, яка має великі загнуті вуса;

Мокроусов < *мокроус*, тобто людина, яка має мокрі вуса;

Прудивус (*Придиус*) < *прудивус* 'той, хто має довгі, пишні вуса; вусань, крутивус' (Білодід, VIII, с. 359), *прутивус* 'вусань' (Грінченко, III, с. 493);

Сторчеус < *сторчеус*, тобто людина, яка має сторчуваті вуса;

Стрижеус < *стрижеус*, тобто людина, яка має стрижені вуса;

Білоус (*Белоус, Белоус, Белоусов, Біловус*) < 'той, хто має світлі або сиві вуси', тобто 'біловусий' (Чучка, 2011, с. 55),

Красноус (*Красноусов*) < *красноус*, тобто людина, яка має руді вуса або пишні, гарні вуса;

Сивовус < *сивовусий* 'чоловік із сивими вусами' (Білодід, IX, с. 155);
Чорноус (*Чорноусов*, *Чорноусько*) < *чорноус* 'чорновусий чоловік' (Грінченко, IV, с. 472);

наявність/відсутність бороди, її форма, колір:

Бородатий (*Бородай*, *Бородань*, *Бороденко*, *Бородій*, *Бородійчук*, *Бородін*) < *бородатий* 'людина з бородою, бородач' (Білодід, I, с. 108);

**Безбородько* < *безбородько* 'людина, що не має бороди' (Грінченко, I, с. 37);

Голобородько < *голобородько*, тобто людина, яка не має бороди;

Стрижиборода < *стрижи борода*, тобто людина, що має підстрижену бороду;

Сивобородько < *сивобородько* 'людина з сивою бородою' (Грінченко, IV, с. 117);

особливостями шкіри:

Дзюба (*Дзюбелюк*, *Дзюбенко*) < *дзюба* 'дівчина з лицем, вкритим віспою' (Грінченко, I, с. 380);

Дзюбань (*Дзюбаненко*) < *дзюбатий* 'рябий від віспи' (Білодід, II, с. 267);

Довбій < *довба* 'рябий' (Грінченко, I, с. 401);

**Моринець* < *морина* 'зморшка' (Сорокалетов, XVIII, с. 263);

**Рябий* (*Рябенко*, *Рябенський*, *Рябко*, *Рябов*, *Рябой*, *Рябчук*, *Рябчун*) < *рябий* 'покритий шрамами від віспи або ластовинням' (Білодід, VII, с. 920);

кольором шкіри:

**Зелений* (*Зеленко*, *Зеленін*, *Зеленко*, *Зеленьов*, *Зеленьський*, *Зеленчук*, *Зеленов*) < *зелений* 'хворобливо блідий (про колір обличчя, шкіри людини)' (Білодід, III, с. 553);

Чорнокожа < *чорнокожий*, тобто темношкірий;

**Чорномаз* < *чорномазий* 'з темним кольором шкіри, дуже смуглий' (Білодід, XI, с. 359);

Чорнопищук < *чорнопикий* 'який має темне або смугляве обличчя' (Білодід, XI, с. 360);

Смаглий (*Смагленко*, *Смаглийов*, *Смаглюк*, *Смаглюков*, *Смуглий*, *Смуглюков*) < *смаглий* 'смаглявий чоловік, юнак' (Білодід, IX, с. 391).

Узагальнено на колір шкіри або волосся особи вказують прізвища на кшталт **Білас* (*Білий*, *Біленький*, *Біленко*, *Біленчук*, *Біленький*, *Білей*, *Білейчук*, *Білько*, *Біляк*, *Білош*) < слов'янське чоловіче ім'я *Бьлась*, яке надавали за світлий колір шкіри, волосся (Чучка, 2011, с. 52); *Глієвий* < *глієвий* 'сіро-жовтий, чорно-жовтий' (Грінченко, I, с. 289); **Жовтий* (*Жовтун*, *Жовтоватюк*) < *жовтий* 'зблідлий, змарнілий, із жовтим відтінком; худий' (Білодід, II, с. 540); **Рудий* < *рудий* 'людина з волоссям червоно-жовтого кольору або з рясним ластовинням на обличчі' (Білодід, VII, с. 895); **Сірий* <

сірий 'блідий, з відтінком такого кольору (про обличчя, про людину з таким обличчям)', 'із сивиною (про волосся)' (Білодід, IX, с. 229); **Чорний* < 'темноволосий і смуглий; чорнявий', 'темний від загару, засмаглий на сонці' (Білодід, XI, с. 352);

— прізвища, похідні від назв на позначення лоба. До цієї підгрупи уналежнюємо прізвища, антропооснови яких вказують на:

розмір лоба:

**Лобарчук* (*Лобаренко, Лобаре*) < *лобар* 'людина з великим лобом, лобан' (Сорокалетов, XVII, с. 94);

Лобко (*Лобай, Лобов*) < *лобка* 'лобаста людина, людина з великим лобом' (Грінченко, II, с. 373);

форму (контур) лоба:

**Лобань* (*Лобас*) < *лобань* 'людина або тварина з великим опуклим лобом' (Білодід, IV, с. 535);

**Лобач* < *лобач* 'крутолоба людина' (Сорокалетов, XVII, с. 95);

— прізвища, похідні від назв на позначення брів. Цю підгрупу репрезентують прізвища, твірні основи яких вказують на особливості брів особи, зокрема за:

розміром:

Броватий (*Бровенко, Бровка, Бровкін, Бровчен*) < *броватий* 'той, що має великі брови' (Грінченко, I, с. 100);

Бровка < *бровка* 'кличка собаки з великими бровами' (Грінченко, I, с. 101);
кольором: *Білобровко* < *білобровий* 'з руськими бровами' (Грінченко, I, с. 65), *Чорнобров* < *чорнобровий* 'людина з чорними бровами' (Білодід, XI, с. 357).

— прізвища, похідні від назв на позначення очей. У матеріалах фіксуємо українські прізвища, мотивовані назвами на позначення:

розміру очей: **Окатий* < *окатий* 'який має великі очі' (Грінченко, III, с. 46);

кольору очей: *Синьоокий* (*Синьоок*) < *синьоокий* 'із синіми очима' (Білодід, IX, с. 192), *Чорноокий* < *чорноокий* 'який має чорні, темні очі' (Білодід, XI, с. 359);

— прізвища, похідні від назв на позначення носа. Антропооснови деяких прізвищ зберегли вказівку на ніс людини, наприклад, оніми *Нос* (*Носов, Носенко*). Інші прізвища співвідносні із назвами за:

розміром носа:

**Безносик* (*Безнос, Безносюк*) < *безносик* 'прізвисько людини з маленьким носом' (Сорокалетов, II, с. 194);

Курнос (*Курносенко, Курносів*) < *курносий*, те саме що *кирпатий* 'чоловік (жінка) з коротким, задертим догори носом' (Білодід, IV, с. 412);

Носач (Носачов) < *носач* 'той, що має великий ніс' (Грінченко, II, с. 570);
 формою носа: *Горбонос* < *горбоносий* 'який має ніс з горбинкою' (Білодід, II, с. 126), *Плосконос* < *плосконосий* 'кирпатий' (Сорокалетов, XXVII, с. 146); *Товстонос* < *товстоносий*, тобто людина з товстим носом;
 розміром вирізу ніздрів: *Безноздрий* < *безноздрий*, тобто людина з маленькими ніздрами;

— прізвища, похідні від назв на позначення рота. До цієї підгрупи належить незначна кількість онімів, твірні основи яких вказують на:

розміррота: **Ротань* < *ротан* 'людина з великим ротом' (Сорокалетов, XXXV, с. 204);

положення кутів губ: *Криворотий (Криворот, Криворотов, Криворотько, Криворотенко)* < *криворотка* 'про людину чи тварину з кривим ротом чи пащею' (Сорокалетов, XV, с. 247);

— прізвища, похідні від назв на позначення губ. Так само, як деякі попередні підгрупи, аналізована містить антропоніми, утворені від апелитивів із значенням 'губи': **Губа (Губенко, Губинець, Губич, Губко), Губеня (Губень)*. У межах цієї підгрупи виокремлюємо антропооснови, які вказують на:

розмір (товщину) губ:

Варгулич < *варгуля* 'губа, губата жінка' (Мельничук, I, с. 331);

Губаль < *губаль* 'людина з великими губами' (Мельничук, I, с. 610);

**Губань (Губанов)* < *губань* 'той, що має великі губи' (Грінченко, I, с. 335);

**Губар (Губарев, Губарець, Губарь)* < *губар* 'про людину з великими губами' (Сорокалетов, XV, с. 193);

колір (тон) губ: *Білогуб* < *білогубий* 'з білими губами' (Грінченко, I, с. 66), **Синьогуб (Синегуб)* < *синьогубий*, тобто людина із синіми губами;

— прізвища, похідні від назв на позначення зубів. До цієї підгрупи належать прізвища, мотивовані лексемою 'зуб': *Зуб, Зубенко, Зубик, Зубкевич, Зубко, Зубченко, Зубчук*. Чимало онімів зберігають інформацію про:

розмір (величину) зубів:

**Зубань (Зубанич, Зубанов)* < *зубань* 'людина з великими зубами' (Мельничук, II, с. 281);

**Зубар (Зубарев, Зубарець, Зубарев, Зубарчук, Зубарь)* < *зубар* 'прізвисько людини з довгими зубами' (Сорокалетов, XI, с. 357);

**Зубач (Зубаченко, Зубачик)* < *зубач* 'про людину з великими зубами' (Сорокалетов, XI, с. 358);

положення в щелепі: *Зубахін* < *зубаха* 'зубата людина' (Мельничук, II, с. 281);

форму зубів: *Кривозуб (Кривозубов)* < *кривозубий*, тобто людина з кривими, деформованими зубами;

колір зубів: *Білозуб (Білозубенко) < білозубий 'з білими зубами' (Грінченко, I, с. 66), Чернозуб (Чернозубов, Чернозуб, Чернозубенко) < чорнозубий 'який має чорні, темні зуби' (Білодід, XI, с. 359);*

— прізвища, похідні від назв на позначення вух. Прізвища, в основах яких відображено назви вух, становлять незначну в кількісному плані групу. При цьому увагу номінаторів привернули:

розмір вух:

**Карнаух (Карнаухов, Карнаухий, Карнаушенко, Корноух) < карноух 'людина з маленькими вухами' (Грінченко, II, с. 222); карнаушка, карноушка і корноушка 'людина або тварина без вуха або зі скаліченим вухом' (Сорокалетов, XIII, с. 95); карनावухий 'з малими вухами, безвухий, з обрізаним вухом' (Мельничук, II, с. 394);*

Ухань < вухань 'людина з великими вухами' (Грінченко, I, с. 260);

контур (форма) вух: *Остроух (Остроушко) < остроухий, тобто гостровухий 'із загостреними вгорі вухами' (Білодід, II, с. 145);*

— прізвища, похідні від назв на позначення шиї. Означена підгрупа охоплює прізвища, що містять вказівку на шию як орган людського тіла (*Шиян, Шиянов) < шия, а також її розмір:*

Гергель < гергель 'довгошия людина' (Мельничук, I, с. 498);

Шийка (Шейко, Шийко) < шийка 'коротка шия' (Чучка, 2005, с. 625);

— прізвища, похідні від назв на позначення плечей. Прізвища, основи яких пов'язані з плечима людини, є поодинокими, зокрема в зібраних матеріалах вони репрезентовані двома одиницями:

Коркішко < коркоші 'плечі' (Білодід, IV, с. 293);

Плечистов, Плещищев < плечистий 'який має широкі плечі; широкоплечий' (Білодід, VI, с. 581);

— прізвища, похідні від назв на позначення грудей. Наявність таких прізвищ свідчить, що увагу номінаторів міг привернути незвичайний розмір грудей: *Груднистий < груднистий 'той, що має великі груди, грудастий (частіше про жінок)' (Грінченко, I, с. 332); Кебелеш < угорський апелятив kebeles 'грудастий' (Чучка, 2005, с. 256). Також у матеріалах зафіксовано прізвища, основи яких вказують безпосередньо на орган людського тіла: Груднина (Грудненко, Груднін) < груднина (Білодід, II, с. 179), Грудінін < грудина; Цицкун < цицька 'жіноча грудь' (Чучка, 2005, с. 564). Окрім названих, репрезентовано також прізвища, твірні основи яких пов'язані з кольором грудей: Білогруд (Білогрудов) < білогруд 'той, що має білі груди' (Грінченко, I, с. 66);*

— прізвища, похідні від назв на позначення спини. Ця підгрупа репрезентована лише кількома одиницями: *Спина; Хрипта < хрипто, хрпто 'хребет, спина' (Чучка, 2005, с. 588); Сутулий (Сутулін, Сутулець,*

Сутулов) < *сутулий* 'людина, яка має трохи згорблену спину і висунуті наперед плечі' (Білодід, IX, с. 862), *сутула* 'той, що сутулиться' (Мельничук, V, с. 485);

— прізвища, похідні від назв на позначення рук. Прізвища, утворені від назв на позначення рук людини, складають незначну в кількісному плані групу. У її межах виокремлюємо оніми, основи яких вказують на верхні кінцівки як орган людського тіла, наприклад, *Ручка* (*Ручкін*, *Ручко*), **Пальчик* (*Пальченко*, *Пальчіков*), а також містять інформацію про їх особливість: *Пакулько* (*Пакульський*) < *пакуль* 'короткий товстий палець, який погано згинається; покручені, зведені судомою пальці рук' (Сорокалетов, XXV, с. 162);

— прізвища, похідні від назв на позначення ніг. Ця підгрупа є більш різноманітною, оскільки до її складу входять прізвища, основи яких вказують на розмір та форму ніг людини, зокрема:

розмір ніг:

Лапан < *лапан* 'людина, що має великі стопи' (Сорокалетов, XVI, с. 260);

Товстоног (*Товстоноженко*) < *товстоногий* 'з товстими ногами' (Грінченко, IV, с. 270);

Тонконіг (*Тонконог*, *Тонконогий*, *Тонконогов*, *Тонконоженко*, *Тонконожук*) < *тонконіг* 'з тонкими ногами' (Грінченко, IV, с. 273);

Цибань (*Цибан*, *Цибаненко*, *Цибаньов*, *Цибаняк*) < *цибань* 'довгоногий' (Грінченко, IV, с. 428);

форма ніг: *Криволап* < *криволапик* 'дитина з кривими ногами' (Сорокалетов, XV, с. 246), *Кривоногов* < *кривоногий* 'який має криві ноги' (Білодід, IV, с. 341).

3. Українські прізвища, похідні від назв функціональних ознак зовнішності людини. До цієї підгрупи зараховуємо оніми, основи яких вказують на особливості ходи, міміки, жестів, мови, голосу іменованого. Функціональні ознаки часто корелюють із анатомічними: одна нога коротша за іншу визначає своєрідність ходи (кульгавість), своєю чергою кульгавість може свідчити про деформацію нижніх кінцівок:

— прізвища, похідні від назв на позначення особливостей ходи:

**Бігун* (*Бігуненко*, *Бігунов*) < *бігун* 'той, хто швидко бігає, скорохід' (Грінченко, I, с. 61);

**Бродна* < *бродня* 'блукання' (Мельничук, I, с. 252);

**Скорохід* < *скороход* 'той, хто швидко ходить' (Білодід, IX, с. 303);

**Тюпа* < *тюпати* 'швидко йти або повільно бігти маленькими кроками (про людей)', 'йти повільно, через силу; плентатися' (Білодід, X, с. 334);

**Ходак* < *ходак* 'той, хто йде, ходить пішки; той, хто характеризується певними якостями, здібностями в ходінні' (Білодід, XI, с. 104);

— прізвища, похідні від назв на позначення мовлення та голосу:

Бобошко (Бобош) < *бобоша* 'людина, яка багато 'бобочить', тобто говорить марно' (Сорокалетов, III, с. 38);

Бормотов < *бормота* 'той, хто бурмотить, невиразно говорить' (Сорокалетов, III, с. 101–102);

Заїка < *заїка* 'людина, яка заїкається' (Білодід, III, с. 132);

Мимріков (Мимрін) < *мимрій* 'бормотун; той, хто невиразно говорить' (Грінченко, II, с. 425).

ВИСНОВКИ

Отже, прізвища, похідні від назв ознак зовнішності людини, складають окрему групу антропонімної лексики в системі українського ономастикону. Ураховуючи семантику лексем, збережених в основах таких онімів, можемо стверджувати, що увагу номінаторів привертали загальнофізичні, анатомічні та функціональні елементи зовнішнього вигляду іменованих, які вирізнялися індивідуальністю, неповторністю, відносною сталістю та допомагали легко ідентифікувати людину в колективі. У власні найчастіше трансформувалися назви на позначення анатомічних особливостей тіла та окремих органів особи, причому номінатори частіше обирали істотними розмір, форму та колір.

ЛІТЕРАТУРА

- Бабій, Ю. (2007). Прізвища сучасної Середньої Наддніпряниці. [Дис. ... кандидата наук, Миколаївський державний університет ім. В. О. Сухомлинського].
- Біленчук, П. (ред.). (2001). Криміналістика (криміналістична техніка). Київ: МАУП.
- Білодід, І. (ред.). (1970–1980). Словник української мови. Т.1–11. Київ: Наукова думка.
- Блажчук, Ю. (2008). Антропонімія Уманщини XVII–початку XXI ст. [Дис. ... кандидата наук, Уманський державний педагогічний університет ім. П. Тичини].
- Булава, Н. (2005). Сучасні українські прізвища північної Донеччини. [Дис... кандидата наук, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова].
- Грінченко, Б. (1958). Словник української мови. Т. 1–4. Київ: Вид-во Академії наук Української РСР.
- Даль, В. (1881). Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 2: И–О. Санкт Петербург–Москва: Тип. М. О. Вольфа.
- Ільченко, І. (2003). Антропонімія Нижньої Наддніпряниці в її історичному розвитку (Надвеликолузький регіон). [Дис. ... кандидата наук, Запорізький державний університет].
- Єфименко, І. (2003). Українські прізвищеві назви XVI ст. Київ: Поліграф дільниця Інституту історії України НАН України.
- Кравченко, Л. (2002). Антропонімія Лубенщини. [Дис... кандидата наук, Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2005].
- Мельничук, О. (ред.). (1982–2012). Етимологічний словник української мови. Т. 1–6. Київ: Наукова думка.

- Новикова, Ю. (2008). Семантико-словотвірна структура прізвищ Центральної і Східної Донеччини. [Дис. ... кандидата наук, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова].
- Падалка, Р. (2009). Динаміка прізвищ Слов'янського р-ну Донецької області (кінець XIX–початок XXI ст.). [Дис. ... кандидата наук, Слов'янський державний педагогічний університет].
- Редько, Ю. (1966). Сучасні українські прізвища. Київ: Наукова думка.
- Рульова, Н. (2004). Антропонімія Західного Поділля кінця XVIII–XX ст. [Дис. ... кандидата наук, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича].
- Савченко, В. (2000). Авантюристы гражданской войны: Историческое расследование. Харьков: Фолио.
- Сорокалетов, Ф. (ред.). (1965–2014). Словарь русских народных говоров. Т. I–XLVII. Санкт-Петербург: Наука.
- Чучка, П. (2005). Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. Львів: Світ.
- Чучка, П. (2011). Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. Ужгород: Ліра.
- Ящук, Л. (2008). Антропонімія Житомирщини XVI–XVII ст. [Дис. ... кандидата наук, Житомирський державний університет ім. І. Франка].

A CLASSIFICATION OF UKRAINIAN SURNAMES
DERIVED FROM THE PROPER NAMES OF PERSONS ON THE BASIS OF APPEARANCE

SUMMARY

This investigation focuses on the modern Ukrainian surnames derived from a person's appearance. The author analyzed different approaches to the systematization of such surnames that were applied in onomastic research, finding some differences in these classifications. For example, there is some controversy as to the scope (content) of this group. For example, some investigators do not include surnames derived from proper names of persons on the basis of their strength, health, clothing and so on as a part of this group surnames. On the other hand, some other researchers believe that it is necessary. Doubts have also been expressed as to the appropriacy of including some surnames which are derived from the names that described the gait of the person or their gender.

Developing our approach to the classification of surnames derived from the proper names of persons on the basis of appearance, the author used the achievements of gaitology that uses characteristics of human appearance for the identification of the person. Fixed surnames were distributed according to the semantics of lexemes in the following subgroups: general physical (they can characterize the appearance of the person in general), anatomical (they can characterize body type, organs of the human body) and functional (characteristics of human appearance that are seen in motion). Surnames were also differentiated within each subgroup. For example, the author identified the surnames derived from the proper names whose meaning are connected with the features of human growth, body type (skinny build, slim build, chunky, fat), unusual shape, size, and color of organs of the human body. The important thing to note is that the namegivers focused on those characteristics of human appearance that were original, relatively constant, and helped to identify a person.

Keywords: surname, semantic group, characteristics of human appearance, classification, semantics

REFERENCES

- Ášuk, L. (2008). Antroponimiâ Žitomiršini XVI–XVII st. [Dis. ... kandidata nauk, Žitomir's'kij deržavnij universitet im. Ī. Franka].
- Babij, Ū. (2007). Prizviša sučasnoĭ Sereďn'oi Naddnprânšini. [Dis. ... kandidata nauk, Mikolaĭvs'kij deržavnij universitet im. V. O. Suhomlins'kogo].
- Bilenčuk, P. (red.). (2001). Kriminalistika (kriminalistična tehnika). Kiĭv: MAUP.
- Bilodid, Ī. (red.). (1970–1980). Slovník ukraĭns'koĭ movi. T. 1–11. Kiĭv: Naukova dumka.
- Blažčuk, Ū. (2008). Antroponimiâ Umanšini XVII–počatku XXI st. [Dis. ... kandidata nauk, Uman's'ki deržavnij pedagogičnij universitet im. P. Tičini].
- Bulava, N. (2005). Sučasni ukraĭns'ki prizviša pivničnoĭ Doneččini. [Dis. ... kandidata nauk, Odes'ij nacional'nij universitet im. Ī. Ī. Mečnikova].
- Čučka, P. (2005). Prizviša zakarpats'kih ukraĭnciv: Istoriko-etimologičnij slovník. L'viv: Svit.
- Čučka, P. (2011). Slov'âns'ki osobovi imena ukraĭnciv: Istoriko-etimologičnij slovník. Užgorod: Lira.
- Dal', V. (1881). Tolkovij slovar' živago velikoruskago âzyka. T. 2: I–O. Sankt Peterburg–Moskva: Tip. M. O. Vol'fa.
- Ėfimenko, Ī. (2003). Ukraĭns'ki prizviševĭ nazvi XVI st. Kiĭv: Poligraf dil'nicâ Īnstitutu istoriĭ Ukraĭni NAN Ukraĭni.
- Grinčenko, B. (1958). Slovník ukraĭns'koĭ movi. T. 1–4. Kiĭv: Vid-vo Akademii nauk Ukraĭns'koĭ RSR.
- Īl'čenko, Ī. (2003). Antroponimiâ Nižn'oi Naddnprânšini v ii istoričnomu rozvitkovĭ (Nadvelikoluz'kij region). [Dis. ... kandidata nauk, Zaporiz'kij deržavnij universitet].
- Kravčenko, L. (2002). Antroponimiâ Lubenšini. [Dis. ... kandidata nauk, Kiĭvs'kij nacional'nij universitet im. T. Ševčenko, 2005].
- Mel'ničuk, O. (red.). (1982–2012). Etimologičnij slovník ukraĭns'koĭ movi. T. 1–6. Kiĭv: Naukova dumka.
- Novikova, Ū. (2008). Semantiko-slovotvirna struktura prizviš Central'noi i Šidnoi Doneččini. [Dis. ... kandidata nauk, Odes'kij nacional'nij universitet im. Ī. Ī. Mečnikova].
- Paďalka, R. (2009). Dinamika prizviš Slov'âns'kogo r-nu Donec'koĭ oblasti (kinec' XIX–počatok XXI st.). [Dis. ... kandidata nauk, Slov'âns'kij deržavnij pedagogičnij universitet].
- Red'ko, Ū. (1966). Sučasni ukraĭns'ki prizviša. Kiĭv: Naukova dumka.
- Rul'ova, N. (2004). Antroponimiâ Zahidnogo Podillâ kincâ XVIII–XX st. [Dis. ... kandidata nauk, Černivec'kij nacional'nij universitet im. Ū. Fed'koviča].
- Savčenko, V. (2000). Avantūristy graždanskoj vojny: Istoričeskoe rassledovanie. Har'kov: Folio.
- Sorokaletov, F. (red.). (1965–2014). Slovar' russkikh narodnyh govorov. T. I–XLVII. Sankt-Peterburg: Nauka.